

Аннотация

В статье исследуются стилистические функции суффиксов субъективной оценки в поэзии Д. Павличко. Обращается внимание на особенности использования суффиксов со значением уменьшительности и увеличительности в системе разных частей речи.

Ключевые слова: деминутив, деминутивные суффиксы, аугментативные суффиксы, аугментатив, дериваты, субъективная оценка.

Summary

The stylistic functions of the suffixes of the subjective appraisal in D. Pavlychko's poetry was done in the article. The attention was pulled to the specifics of the usage of the suffixes with connotations of decreasing and increasing connotations in the system of different language parts.

Keywords: diminutive, diminutive suffix, augmentative suffix, augmentative, derivate, subjective appraisal.

УДК 81'373.7:821.161.2–31

Пирого Н.Г.,
кандидат педагогічних наук,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ НОВАТОРСТВО МАРІЇ МАТІОС (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “СОЛОДКА ДАРУСЯ”)

“Солодка Даруся” або “Драма на три життя”, як визначила жанр сама письменниця, – це українська історія 30–70-х років минулого століття в її буковинському і галицькому ареалах, вражаюча, приголомшлива розповідь про безпощадні жорна історії, це данина пам'яті і нашій мові. Це книга-метафора. Бездоганний стиль, засоби художніх образів, незвичне, високопоетичне і мудре слово Марії Матіос, буковинські лексичні потоки-розтоки відкривають сторінки цієї небуденної прози. Прози, написаної такою мовою, яка примушує плакати й сміятись. Неоднозначне сприйняття мови її твору зумовлюється майстерно дібраним словесним і фразеологічним складом, новими прийомами сполучення слів. Особливу увагу привертають нові підходи до тих чи інших явищ в авторському, індивідуальному стилі. Фразеологічне новаторство Марії Матіос має пряме відношення до розвитку й збагачення мови. Її фразеологічна творчість виявляється перш за все в оновленні звичних для слова контекстів, в котрі це слово зазвичай вступає, а це тягне за собою процес смислової і стилістичної зміни. Одним із найкращих художніх засобів є трансформації фразеологізмів, “які неодмінно передбачають стилістичну мету, бо вони впливають з прагнення письменника органічно поєднати, злити воєдино з контекстом загальновідомий вираз, уточнити й деталізувати значення ФО в зв'язку з конкретною ситуацією художнього твору” [2, 10].

Дослідженням трансформацій ФО на матеріалі української фразеології займалися Г.В. Павловська, П.С. Дудик, Л.Г. Скрипник, В.А. Чабаненко, А.П. Коваль, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.Д. Ужченко, А.П. Грищенко, О.Д. Пономарів та ін. Учені по-різному розглядають явище фразеологічної трансформації: як семантичні

перетворення (Г.Ф. Нізяєва, С.А. Межеріна) або структурні (П.С. Дудик, І.Ф. Печериця, О.В. Кунін). У багатьох дослідженнях виділяються різні способи видозмін. Л.Г. Скрипник називає такі різновиди трансформацій: 1) контамінація; 2) натяк – скорочення складу ФО до одного слова; 3) створення на основі традиційного фразеологізму нового, але структурно відмінного; 4) перехід похідного утворення до іншого розряду, коли іменні фразеологізми стають дієслівними і навпаки. У В.А. Чабаненка зустрічаємо серед інших перетворень “перестановку компонентів відомого звороту”. К.І. Мурхазанова виділяє такі способи індивідуально-авторських трансформацій ФО: 1) формально-граматичні – зміна часової форми дієслівного компонента, зміна форми числа і відмінка іменного компонента; 2) структурно-граматичні – інверсія чи перестановка компонентів. М.Л. Щедрін, В.М. Білоноженко, Г.С. Гнатюк поділяють всі способи перетворень на дві групи: семантичні та структурно-семантичні.

Як свідчить аналіз, семантично трансформовані ФО логічно вписуються в контекст художнього твору з орієнтацією на їх традиційне вживання. Помічено, що для тексту драми типовим є застосування структурно-семантичної трансформації ФО, що являє собою таке переоформлення традиційних мовних зворотів, яке можливе завдяки їхній роздільній оформленості. Структурно-семантичні перетворення ФО виявляють зміну форми лінгвістичних одиниць на їх семантику та є специфічною особливістю. У дослідженні фразеологічних конструкцій Марії Матіос виявлено якісні та кількісні зміни структури традиційних зворотів. Якісні перетворення структури ФО – це зміни її традиційного складу, тобто субституція компонентів: *Туга заходить зашпорами в душу* (31). *Душа згортається равликом від страху* (32). *Слова самі ідуть з горла пішки* (34). Заміна компонента фразеологізму нерідко впливає з прагнення письменниці до нової образної мотивованості, що викликає асоціативне сприйняття. Вибір замітника майже завжди визначається змістом контексту або мовної ситуації, які сприяють актуалізації значення компонента – замітника у складі фразеологізму. Зазначимо, що для урізноманітнення засобів вираження думок Марія Матіос проводить такі заміни одного з компонентів ФО, як лексичні, що проводяться цілеспрямовано та вмотивовуються контекстом, не змінюючи загального значення фразеологізму.

Як свідчить аналіз матеріалу, лексична заміна компонентів у більшості випадків супроводжується формальними змінами, що відображають граматичні зв'язки ФО з іншими членами речення. Змінюючи дієслівний компонент ФО, письменниця посилює його інформаційний план, деталізує та індивідуалізує все висловлювання, точніше відтворює атмосферу описуваного: *Язик почав шпортатися між зубами* (59). *Село хропіло на повні груди* (64). *Прийшла пора обертати Матронку язиками* (89). *Колінкувати до самого Бога* (135). *Злапати Бога за бороду. Йорки самі спокійничилися, чи хто їм поміг подякувати цьому світові* (27). Як бачимо, субституція компонентів ФО у тексті вмотивовується контекстом і проводиться цілеспрямовано. Перетворені таким чином ФО виконують різностилістичні функції, служать засобом збільшення образності, виразності мови,

конкретизації значення, збільшення обсягу семантики, сприяють глибшому розкриттю описуваного явища.

Стилістично виразними є й кількісні трансформації у прозі Матіос, що основані на розширенні та звуженні загальноприйнятих меж ФО. Аналізуючи твір, ми спостерігаємо цікавий процес додавання до ФО факультативних частин, які є своєрідним уточненням. Доповнення структури ФО – власна ініціатива авторки:

1. розширення означеннями: *Увечері Славко бушував на подвір'ї і рикав, як бугай, через паркан до Дарусі, шкірячи зогнілі зуби <...> (13). Приносити у подолах нагуляних дітей (60). Удостоюватися насмішкуватих кпинів (43–44). Приховати від людських очей. Заторохтів прирослим язиком (74). Іти проти своєї волі (167). Шморгати застуженим серед літа носом (75). Михайло перебирає своїми спутаними ногами (166);*

2. розширення додатком: *Зайдеться тобі серце і плачем, і співом одночасно (41). Ні тебе нема, ні совісти твоєї, ні честі (108). Чи має він бодай який дим-двір чи кіл біля двору (39). Іван дивився на неї – і ледве не плакав, нашіптуючи на вухо якийсь такий вінегрет зі слів, схлипів, зітхань і зойку (65);*

3. розширення обставиною: *А хто зробить не по-моєму, сам буде у ставу жабів ловити!" (12). Пускати слова на люди (42). Мозолити без потреби очі (43). Виговорився на три роки наперед (55). Затамувавши зі страху подих. Виносити біду на люди. Лишитися дівкою до смерті (61). На людях язик розв'язався (82). Пускати по селу язик (87). Відбувати гріхи на цьому світі (107).*

Як бачимо, нововведені авторські слова, ускладнюючи традиційну форму усталеного звороту, водночас посилюють його експресивність.

Серед структурно-семантичних трансформацій фразеологічних зворотів виділяємо їх синтаксичні трансформації, серед яких проаналізуємо парцеляцію, інверсію, дистантне розміщення компонентів, комбіновані перетворення. Авторка продуктивно застосовує експресивне виділення думки за допомогою парцеляції ФО, зосереджуючи увагу на певній деталі в характеристиці зображуваних предметів, явищ: *Лиш шкіра та кості. Як миші за лубом. Ні привіту, ні отвіту. Як лісові вуйки-ведмеді. Як у дурному розумі. Жменька жінки. В пазусі не дуже густо. Як цвинтар опівночі. Ніби до мами їду. До невістки, тої псячої кістки. Ні за цапову душу.*

Інверсія полягає у спеціальній зміні порядку слів у ФО, що перерозподіляє смислове навантаження її компонентів, підвищує їх емоційно-експресивний план. (*шкіру спишу, маком сяде, череп зносить, гріхи відбувати, жабів ловити, язик розпускати, язиком замітати, язиком молоти, язик уломити*). Наведені приклади підтверджують, що інверсовані ФО посилюють емоційність, надають оповіді розмовності та переконливості.

Принагідно зауважимо, що у Матіос знаходимо дистантне розміщення компонентів ФО, чому сприяє відносна постійність компонентного складу та структури ФО. До того ж дистантне розміщення компонентів супроводжується іншими способами авторських змін ФО (інверсією, розширенням компонентного

складу): *Гуляв увечері татовий пасок по Дарусиній спідничині (22). У світах смерть свою познаходили (169).*

Отже, як бачимо, досить поширеними є у тексті комбіновані (ускладнені) способи трансформації ФО: 1) ускладнена інверсія компонентів з додаванням інших компонентів; 2) ускладнена інверсія із заміною компонентів; 3) інверсія з розширенням компонентів та заміною контекстуальним синонімом; 4) ускладнена інверсія з фонетичними змінами. Використання ускладнених способів перетворення ФО конкретизує висловлювання, збільшує його експресивність, емоційну насиченість. У художньому тексті ФО відображають індивідуально-авторське сприйняття дійсності, тобто визначають ідіостиль письменниці.

Марія Матіос активно використовує закладені у фраземах можливості: високий ступінь узагальнення, емоційно-експресивне наповнення, стилістичну забарвленість (розмовність, простомовність, жаргонність) і образність (наявність у більшості фразеологізмів внутрішнього образу). Наприклад: *Не одна душа не раз дає ногам поля (29). Совість замучить, як остатну нензу (63). Фиркнула судьба перед Іваном (73). Волосся дибки стає (68). Самі на свою голову гризоти шукають (104). Поговорити у чотири оці (132). У грудях зіграло молоко (163).*

Використання у художньому творі фразеологічних сполук як одиниць мови важливе для створення експресивно-стилістичної значущості тексту, оскільки фразеологізм не тільки називає якісь предмети, явища, дії, але одночасно й оцінює їх. Але експресивно-стилістичні функції фразеологізму визначаються не тільки властивостями, притаманними йому в загальномовному використанні, а й специфікою його включення до тексту, підпорядкованістю поставленому авторкою завданню: *Кулею вилетів з повітки (49). Перехитрити свою судьбу. Перервати сиротинську судьбу. Пастити очима чуже. Пускати очі за кимось (59). Поїдати очима. Вкусити солодоців. Вкусити грішного тіла. Бути при своєму розумі. Бути слабим на голову. Сперло у горлі (51). Морочити їй голову (63).*

Часто Марія Матіос творить нові фразеологізми, які використовує у своєму творі з певною стилістичною метою. "Фразеологізми – активний образотворчий чинник авторської оповіді. Через них письменник передає ставлення до зображуваних подій, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів" [1, 70]. Фразеологічні одиниці постають у художньому творі у традиційній формі та змінній – трансформованій, перетвореній письменницею з певною стилістичною метою, виступають новостворені фразеологізми як образотворчий засіб, засіб експресивності, комізму, мовної характеристики персонажа. У драмі "Солодка Даруся" знаходимо яскраві приклади фразеологізмів у цих функціях: *А на ранок – іще ні світ ні зоря – зчинився на Дарусиному подвір'ї такий лемент, ніби кого дорізали чи пальці у двері клали (49). Ірина кричала так, що можна було подумати, вулицею йде колона евакуаційних підвод. Букова палиця літала в її руках, як батіг (49). Слова зашпортувалися в роті, наче спіткалися об каміння (50). Ірина захлиналася слиною, задихалася від нестачі повітря: ти – мерза мерзенна, паськуда паськудна, дурень остатний, приймак дурний, безродне*

насіння, злодій галицейський. Але такого кресання між дорожнім камінням і кінськими копитами, як тепер між Ірининим язиком і її зубами – і близько не було (51). Цвичок був чоловіком живим, отож він сміливо посунув на Ірину з вилами, так ніби мав її зараз узяти на зубці і закинути в саме пекло (51).

Традиційні фразеологізми, введені в художній текст, оживляють авторську оповідь, наближають мову твору до народнорозмовної і є найефективнішим засобом образотворення, влучної мовної характеристики персонажів. На думку А.П. Коваль, “коли фразеологізм у художньому тексті вживається без зміни форми і змісту, то він не має ніяких додаткових експресивно-стилістичних нашарувань” [3, 18]. ФО у художньому тексті змінюються з метою пристосувати вислів до певної ситуації, дати влучну лаконічну характеристику персонажеві, зацікавити читача подіями твору. Пор.: *Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві, бо думають, що вона дурна. А Даруся не дурна – вона солодка. В сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає. З курми вона говорить краще, ніж із людьми. Дерева її розуміють, пси не займають, а люди – ні* (11).

Як зазначає Т. Космеда, “події, які відбуваються в довколишньому середовищі, відбиваються й у фразеології. Цей процес здійснюється крізь призму категорії оцінки. Мова постійно поповнюється новими лексичними та фразеологічними одиницями з семантикою оцінки, відбувається переусвідомлення старого світу і старого мовного матеріалу” [4, 227–228]. У творі “Солодка Даруся” досить поширеною, наприклад, є група фразеологізмів з негативною оцінкою, що вказує на недолугість, нерозумність, обмеженість героїв, як от: *Крутити пальцем біля скроні. Мати в голові велику, як від кулі, рану* (74). *Втратити голову* (116). *Розум мутиться* (134) *Нагла кров заливає розум* (134). *Бог відібрав розум* (161). *Сказитися розумом* (143). *Дурна кров заливає мозок. Страшна каламуть заповнює голову. Не розуміти ні дві – ні три* (127). *Об’їстися маковиння. Наговорити три міхи і двоє бесаг чуда* (115). *Не знаєте нічого, як синє за нігтем. Слабувати на голову. Не словна розуму* (127).

Як бачимо, авторка створює цілі синонімічні ряди таких фразеологізмів, що дає змогу поєднувати номінацію з певною суб’єктивною оцінкою денотата. В іронічних висловлюваннях такого типу письменниця вдається до прийому алогічного зіставлення: будує оцінку методом імпліцитної насмішки над недолугістю через протиставлення голови (розуму) й інших частин людського тіла: *На плечах голову носити, а не баняк* (124). *Головою треба думати, а як думаєш ногами, то хай голова страждає* (143). *Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві. В сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає. Даруся голими п’ятами чує. З курми вона говорить краще, ніж із людьми* (58).

Велике значення має також увиразнення фразеологізму шляхом додавання до нього з метою створення іронії якогось розмовного слова чи цілого вислову. Таке увиразнення має місце в “Солодкій Дарусі”, коли авторка свідомо вдається до відхилення від норми в структурі фразеологізму. Зміна зв’язків вислову з контекстом спричиняється не лише до увиразнення його семантики, а іноді й до набуття ним

нових експресивних відтінків. Так, наприклад, фразеологізм, що має в своєму складі розмовне слово, увиразнюється ще й авторським висловом: *Власти у сплячку, як лісові вуйки-ведмеді* (102). *Ні привіту, ні отвіту і ніякого іншого знаку, ніби віднесла вода без сліду* (104). *Присягаюся своєю лисою головою* (108). *Дурити людям голови пустим безкостим язиком* (118). *Зарізати без ножа і застрелити без карабіна* (135).

Невичерпним джерелом створення іронічного, а часто сатиричного фону, який досягається, зокрема, за допомогою усталених сполук розмовного характеру з яскраво вираженою семантикою, є розмовна фразеологія: *Поміж чужими дворами намацувати дорогу до чужих молодлиць* (93). *Зайти в передчасну тяж.* *Купитися на мужеські руки* (93). *Піти в глину через пусті бабинські язики* (97). *Мати свою грижу* (94). *Шукати гризоти на свою голову* (104). *Там, де дитько каже "добраніч"* (124). *З'їли Цвичка без олії.* *Годувати газдівські воші* (82). *Вигрівати гарячими крижками прицерковні лавиці.* *Зігрівати безкостими язиками свої невтомні і чорнонебі від брехонь роти* (89). *Тримати бука над селом.* *Намотувати дорогу в лузі* (105). *Кроками обперізувати подвір'я* (106). *Ділитися своїми мозолями* (108).

Водночас у Марії Матіос навіть структури, центр яких утворюють традиційно усталені сполуки, вражають своєю оригінальністю: *Білі овечки пасуться у трав'яному ліжникові та дзвінками подзвонюють, ніби дають знак із самого раю.* *Ситі коні прядуть вухами, а хвостами оводів відганяють* (44). *Іван вигулькував з-за повороту, як травневий гриб-шушерепок після дощу* (58). *І враз по Дарусиному тілу пішла дрож.* *Дрібна, як бульбашки на гладенькій поверхні літньої ріки, коли зненацька починається дощ-раптівка* (67).

Дослідження характеру і способів застосування письменницею слів у різноманітних їх сполученнях дозволяє визначити індивідуальну своєрідність творчого методу автора. Письменниця намагається зберегти всю силу, гостроту, влучність народних виразів, а заодно, рельєфно, пластично і чітко змалювати персонажів, риси їхнього життя, епоху та місце й умови подій. З іншого боку, через особливе вживання народних виразів з метою викликати сміх, створити іронічний ефект авторка нерідко загострює їх семантично. Тому деякі фразеологізми у неї ще гостріші, ніж у народній мові. Отже, висока майстерність письменниці значною мірою залежить від знання специфіки емоційно-оцінних слів, стійких словосполучень, їх національної своєрідності, від уміння творчо переосмислювати звичні для нас усталені вислови, відчувати і передавати засобами мови, притаманними українському народові, особливі її барви. Влучно дібрані і майстерно використані загальнонародні фразеологізми допомагають авторці висміяти та засудити різні людські вади, піддати критиці негативні соціальні явища. Різні способи і прийоми вплітання фразеологізмів у мовну тканину твору слугують створенню гумористичного, а разом з тим комічного ефектів. Авторка тонко відчуває, яку силу мають ці згустки народної мудрості, виразники багатовікового народного досвіду у влучному висловленні думки.

Література

1. Александрова С. П. Фразеологізми в загальнонародній мові та в художньому тексті / С. П. Александрова // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 70–73.
2. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Накова думка, 1989.
3. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1987.
4. Космеда Т. Основи прагмалінгвістики / Т. Космеда. – К. : Либідь, 2002.

Використані джерела

1. Марія Матіос. Солодка Даруся : драма на три життя М. Матіос. – 3-є вид. – Львів : Піраміда, 2005.

Анотація

У статті розглядаються мовні особливості роману Марії Матіос “Солодка Даруся”. Особлива увага приділяється аналізу проявів авторського індивідуального стилю. Серед художньо-виражальних засобів у творі виділяються традиційно усталені словосполучення, авторські метафори, фразеологічні звороти та паремії.

Ключові слова: ідиостиль, метафора, персоніфікація, стійкі словосполучення, фраземи, паремія, антифразис, інверсія.

Аннотация

В статье рассматриваются языковые особенности романа Марии Матиос “Солодка Даруся”. Особое внимание уделяется анализу явлений авторского индивидуального стиля. Среди художественно-изобразительных средств в произведении выделяются традиционно устойчивые словосочетания, авторские метафоры, фразеологические обороты и паремии.

Ключевые слова: идиостиль, метафора, персонификация, устойчивые словосочетания, фраземы, паремия, антифразис, инверсия.

Summary

In the article examined lingual-stylistic features the novel of Maria Matios “Sweet Darusya”. New approaches to various phenomena in author individual style are noticed. Considerable place among artistically graphic facilities Traditionally withstand connections, metaphors, personification, transient-free phrases, phraseology units, paremiaes are having considerable place among artistically graphic facilities in this work.

Keywords: idiostil', metaphor, personification, withstand connections, phraseological unit, paremiya, antifrazis, inversion.